

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 10, Temmuz/July 2023, ss. 887-890.

Geliş Tarihi–Received Date: 01.04.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.06.2023

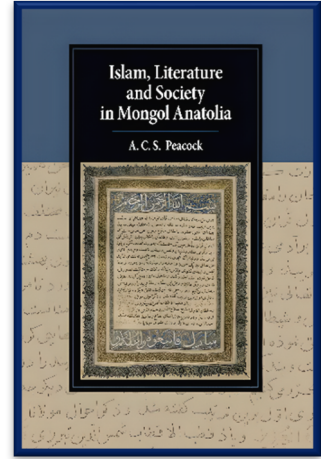
KİTAP İNCELEMESİ – BOOK REVIEW

İSLAM, LITERATURE AND SOCIETY IN MONGOL ANATOLIA *

 10.53718/gttad.1274509

 SEHER KARADAĞ**

Anadolu, 1243 Köseadağ Savaşı'nda Selçukluların Moğol ordusu karşısında aldığı ağır yenilgi sonucu siyasi, sosyal ve ekonomik köklü değişimler yaşamıştır. Moğol istilalarının Yakın Doğu ve Orta Doğu'da yarattığı siyasi, toplumsal değişimlerden, Anadolu ciddi şekilde etkilenmiştir. Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu Selçuklu Devleti, Selçuklu ailesi tarafından yönetiliyor gibi görünse de aslında Moğolların güdümündeki devlet adamlarınca idare edilmiştir. Moğol istilaları, Yakın Doğu'da geçim kaynaklarının ve üretim alanlarının hasar görmesine neden olduğu için ciddi bir ekonomik çöküş yaşanmıştır. Hülagü'nün Bağdat'ı ele geçirip Abbasi halifesini öldürmesi, Yakın Doğu ve Orta Doğu'da güç dengelerini değiştirmiştir. İlhanlı Devleti'nin İslam halifeliğinin koruyucusu görevini üstlenen Türk Mısır Memluk Devleti ile Suriye üzerinde hâkimiyet mücadelesine girişmesi, 1260 yılında İlhanlı'nın Ayn Calut Savaşı'nda ağır bir yenilgi almasıyla sonuçlanmıştır. İlhanlıların aldığı bu ağır yenilgi, onları başta iktisadi olarak zor bir süreç sürüklerken, iç ve dış siyasetinde başarısızlıklarının da yolunu açmıştır.¹

İslam halifeliğinin koruyucusu olan Türk Mısır Memluk Devleti, İlhanlıların en büyük rakibi olan Altın Orda Devleti ile ittifak oluşturdu. İslam dinine geçen Berke Han'ın Memluk Devleti ile kurduğu siyasi ve ekonomik iş birliği, Anadolu'da Moğol karşıtı Türkmen kitleleri tarafından da desteklendi. Ne yazık ki bu durum İlhanlı Devleti'nin Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde gittikçe artan bir şiddetle baskı kurmasına neden oldu. Memluk hükümdarı Sultan Baybars'ın 1277'de Anadolu'ya girmesini fırsat bilen Türkmenler, 14 Mayıs 1277'de Konya'yı ele geçirerek II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olduğunu iddia ettikleri Cimri lakaplı Gıyaseddin Siyavuş'u tahta geçirmişlerdir. İlhanlı yönetiminin Cimri olayına tavır sert olmuş ve Türkmenlere ağır bir darbe indirmiştir. 1277'den itibaren artık Selçuklu sultanı sadece sikkelerde isim olarak yer almıştır. 1288'de son Selçuklu veziri Fahreddin Ali'nin de ölümüyle Anadolu, İlhanlı Devleti'nin merkezden atadığı memurlar vasıtasıyla iltizam sistemine göre yönettiği bir eyalet haline gelmiştir. İltizam sisteminin uygulanması sonucu memurların halktan usulsüz şekilde vergi tahsil etmesi ve bu yüzden sık sık şiddete başvurmaları halkın topraklarını terk ederek Bizans sınırına yığılmasıyla sonuçlanmıştır.²

İlhanlı yönetiminin devlet maliyesini belirli bir düzene oturtamamasına bir de yöneticilerin müsriflikleri de eklenince İlhanlı Devleti'nin gelir gider dengesi bozuldu. Gazan Han'ın reformları dahi devletin kötü gidişatını kurtaramamıştır. Devletin hızla güç kaybetmesi Anadolu'da bulunan İlhanlı sivil-askerî görevlilerin merkeze karşı isyan etmesine sebep olmuştur.

* A. C. S. Peacock, *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia*, Cambridge University Press, New York 2019, ISBN 978-1-108-49936-1 (Hardback), 297 s.

** Dr., Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: seherkaradag269@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2785-7429.

¹ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 307; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, s. 324-334; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1997, s. 117.

² İbn-i Bibi, *El-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014, s. 632; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. 120; Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, SAD I, Ankara 1969, s. 45.

Anadolu'da idari ve askerî sistemin tamamen çöküşüne neden olan Sülemiş isyanı (1299), Türkmen beylerinin de tek tek bağımsızlıklarını ilan etmelerini sağlamıştır.³ Böylece Anadolu'da beylikler dönemi başlamıştır. Anadolu'nun Moğol tahakkümü altında bulunduğu dönem hakkında yapılan çalışmaların birçoğu siyasi olayları incelemektedir. Anadolu, bahsi geçen dönemde her ne kadar siyasi, ekonomik ve sosyal bir kaos içine sürüklenmiş olsa da kültürel alanda oldukça canlı olduğu görülmektedir. Anadolu'nun bu döneminin kültürel hayatıyla ilgili az sayıda çalışma bulunmaktadır. Alandaki bu açıklığı bir nebze telafi etmesi bakımından tanıtımını yaptığımız Peacock'un eseri önem arz etmektedir. İskoçya St. Andrew Üniversitesi tarih bölümünde profesör olan A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu üzerine yaptığı çalışmalar ile özellikle Türkiye'de ilgi uyandırmıştır. Bu yüzden birden fazla eseri Türkçe 'ye tercüme edilmiştir. Peacock'un çalışmaları, Türk-İslam tarihinin Batılı bakış açısıyla nasıl algılandığını bize göstermesi bakımından önemlidir.

Peacock'un tanıttığımız eserinin giriş bölümünde Moğol istilasının İslam dünyasında ciddi bir meşruiyet krizi yarattığı ve bunun sonucunda İslam dünyasının siyasi ve toplumsal yapı bakımından yeni bir yapılanma içerisine girdiği vurgulanmaktadır. İlhanlı Devleti'nin İslam halifeliğinin koruyucusu konumunda olan Mısır Memluk Devleti karşısında yaşadığı meşruiyet sorunu ise İlhanlıların kendine özgü bir siyasi kültür geliştirmelerine sebebiyet verdi. İlhanlılar, Memluk Devleti'ne karşı Cengiz Han soyundan geldiklerini belirttikleri gibi Gazan Han, 1295'te İslamiyet'e geçerek bir "İslam Kralı" olarak siyaset sahnesinde yer aldı. Bu şekilde meşruiyet krizinin aşımaya çalışıldığı görülmektedir. Yazarın, eserde asıl üzerinde durduğu mühim meseleler, Anadolu'nun İslamlaşma ve Sünnileşme sürecinin nasıl gerçekleştiği ve bu süreçte Moğol hâkimiyetinin ne derece etkin olduğudur. Yazar, Moğol hegemonyasının Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde ayrılmaz bir rol oynadığını düşünmektedir. Ayrıca Anadolu'nun bir İlhanlı eyaleti halinde kaldığı 1255-1335 döneminin bilim adamları tarafından ihmal edildiği gerçeğini de belirtmektedir.⁴

Anadolu'nun nasıl İslamlaştığı ve Türk kimliği kazandığı konularında taraflı bakış açılarıyla yazılmış eserler bulunmaktadır. Batı'da birçok üniversitede Orta Çağ alanında muteber kaynak kitap olarak okutulan Vryonis Speros'un *The Decline of Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization* adlı kitabı bu taraflı bakış açısını yansıtmaları bakımından en iyi örneklerden biridir. Speros, Yunan asıllı olması sebebiyle ister istemez kaynakları Bizanslı bakış açısıyla duygusal bir şekilde aktarır. Speros, Anadolu'nun İslamlaşma sürecini Yunan kültürünün sonu olarak görürken, bu süreci şiddet, yıkım ve zorla din değiştirme olarak göstermesini Peacock duygusal bir yaklaşım kabul ediyor. Kısacası İslamlaşma sürecinin daha farklı dinamikleri olduğunu ve Moğol hegemonyasının Anadolu Müslüman toplumu üzerinde değişimlere neden olduğunu söylemektedir.

Peacock, kitabını iki ana başlık altında sunmaktadır. Birinci bölüm din, siyaset ve toplum ilişkisini incelemektedir. Birinci bölüm, üç alt başlık içermektedir. Birinci alt başlıkta, Anadolu'da XIV. yüzyıla kadar İslam kültürünün ve toplumunun oluşumunun siyasi, entelektüel arka planı hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Irak Selçuklu Devleti'nin çöküşü ile beraber Anadolu Selçuklu Devleti, Selçuklu hanedanının tek mirasçısı olarak kaldı. Danişmend ve Mengücek beylikleri zamanında da oldukça canlı olan entelektüel hayat Selçuklular ile beraber yükselişe geçti. Yazar, politik sarsıntılara rağmen Konya'daki entelektüel canlılığın devam ettiğini hatta Aksaray'ın eserini meydana getirdiği dönemin entelektüel yaşamın zirvesi olduğunu savunuyor. Entelektüel hayat ile siyasi yaşamın içli dışlı olduğunu söyleyen yazar, 1277 sonrası İlhanlı'nın bir eyaleti haline gelen Anadolu'nun İran ile arasında entelektüel ve edebî yakın ilişkiler kurulduğuna da dikkat çekiyor.⁵ İlhanlı yönetiminin Hristiyan yanlısı politikaları Anadolu'da dinî yaşamı da kökten etkilemiş, gittikçe artan bir Müslüman ve gayrimüslim çatışmasını da beraberinde getirmiştir. Cihat ve gaza söylemleri XIV. yüzyılda siyasetten edebiyata kadar kendini göstermeye başlamıştır. XIV. yüzyıl Anadolu eliti, dinî hikâyelerin anlatıldığı eserlere daha çok ilgi duymuştur.⁶

Birinci bölümün ikinci alt başlığı ise sufizm ve politik güç adını taşımaktadır. Sufizm, İbnü'l Arabî'nin teorileri tarafından gittikçe statüsünü güçlendirmiştir.⁷ Moğol tahakkümü altında Anadolu Selçuklu Devleti'nde sufi ve yöneticilerin iş birliği dikkat çekici boyuttadır. Çünkü 1243 Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu'da da bir meşruiyet sorunu ortaya çıkmıştır. Küçük yaşta tahta geçirilen şehzadeler adına ülkeyi devlet adamları idare ettiği için idareyi meşru kılmanın yolu, halk nazarında oldukça saygın konumda olan sufilerden destek almaktı. Tabiki bu dönemde en çok güçlenen sufi grubu Mevleviler oldu. Peacock, sufiler ile yöneticiler arasında ilişkiyi karmaşık bulmaktadır. Diğer yandan tasavvuf ehlinin yöneticileri desteklediğini, karşılığında ise pîrlerin müritleri için yöneticilerden vakıf, vergi indirimi, koruma gibi taleplerde bulduklarını, Mevlânâ üzerinden örnekendirerek anlatmaktadır.⁸ Moğol istilası sonucu ortaya çıkan meşruiyet sorunu sufilerin gittikçe güç kazanmasında etkili

³ Sümer, *age*, s. 67-76; Osman G. Özgüdenli, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 355-360.

⁴ Peacock, *age*, s. 1-18.

⁵ Peacock, *age*, s. 45-46.

⁶ Peacock, *age*, s. 63,64, 74.

⁷ Peacock, *age*, s. 75.

⁸ Peacock, *age*, s. 84.

olmuştu. İbnü'l Arabî'nin evliya ile enbiyanın hemen hemen eşit seviyede olduğuna dair fikirleri sufilerin, peygamberler gibi kitleleri yönlendirme misyonunu üstlenmesinin de yolunu açmıştır.⁹

Birinci bölümün son alt başlığı Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı altına girdiği dönemde fütüvvetin toplumsal alanda şekillenme sürecini incelemektedir. Orta Çağ döneminde fütüvvetin Anadolu dışında başka coğrafyalarda da geniş sufi yelpazesi tarafından benimsendiğini kabul eden yazar, fütüvvetin Anadolu'daki kadar önemli bir sosyal ve politik rol elde edemediğini düşünmektedir.¹⁰ Batılı bilim adamları fütüvvet teşkilatının İslam coğrafyasında yükselişini siyasi karışıklığın veya güçlü yerel yapıların yokluğunun bir sonucu olduğu konusunda hemfikirlerdir. Orta Çağ İslam dünyasında fütüvvet, Abbasi halifeliğinin çöküşü ile ortaya çıkan yerel güç ve otorite merkezlerinin bir parçası durumundadır. Oysa Anadolu'da fütüvvet, iktidar boşluğunda güç kazansa bile siyasi bir güç olarak ortaya çıkmamıştır. Anadolu ahilerinin diğer İslam coğrafyalarındaki fütüvvet ehlerinden bir diğer farkı, fütüvvet ile ilgili metinlerin entelektüel bir ölçüye sahip olmasıdır.¹¹

Ankara'da bir Ahi devleti kurulduğuna dair iddiaları dile getiren yazar, bunu kanıtlayacak yeterli delilin olmadığını altını çizmektedir.¹² I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad'ın saltanatına etki eden fütüvvet düşüncesi ilk zamanlarda Konya elit tabakasının ilgisini çekmişti. Peacock, Konya'daki ilk fütüvvet ehlinin zanaatkâr olmadığını, bu akımın elit tabaka arasında yaygın olduğunu belirtmektedir. Moğol istilası sonrası fütüvvet daha popüler bir düzeye ulaşmıştır. Yazar, Ahiler ve fityan denilen fütüvvet ehlinin Moğol istilası öncesi gölgeli bir varlık iken, Köseadağ Savaşı sonrası haydutluğun güçlü çağrışımlarıyla nispeten mütevazı meslekleri kucaklayan popüler bir harekete dönüştüğünü düşünmektedir.¹³

Moğolların merkezden uzakta olması Anadolu'daki rakip siyasi grupların üstünlük için çatışmasına neden olmuştu. Sahib-i divan Şemsettin İsfahani ve müttefiki Celâlettin Karatay rakip emirleri ortadan kaldırmak için fityanları suikastçı olarak kullanmıştı. Kısacası siyasi güçler arasında fityan grupları güç kazanmak için bir denge unsuru haline gelmişti. Tabiki bu fityan grupları gittikçe güç kazanacaklar, vakıflar ile destekleneceklerdi. Sonuç olarak iktidar boşluğunda gücü ele geçirmek isteyen devlet adamları arasındaki rekabet sonucu fütüvvet, başlarda himaye için kullanılan silahlı bir grup olarak faaliyet gösterirken, ilerleyen zamanda popülaritesi artmış ve ahilerin önemli bir güç olarak ortaya çıkmalarında etkili olmuştur.¹⁴

Kitabın ikinci bölümü, üç alt başlık halinde Anadolu'da Moğol hegemonyası altında edebî ve dinî değişimleri incelemektedir. Bu bölümün ilk alt başlığı, Türk edebiyatının ortaya çıkışıdır. Anadolu'da Âşık Paşa, Gülşehrî gibi kimselerin neden Türk dilini tercih ettikleri düşüncesinden yola çıkan yazar, yazılan Türkçe eserlerin Kırşehir merkezli olduğuna da dikkat çekmektedir. Yazar, Kırşehir'in bu özelliği ile ön plana çıkmasının sebebinin bu bölgeye yerleşen Moğol askerlerinin iletişim dili olarak Türkçeyi kullanmalarını göstermektedir. Tasavvuf ve fütüvvet düşüncelerinin güç kazanması ve bu düşünceleri daha geniş kitlelere yayma kaygısı ile Türkçe eserler yazıldığını düşünmektedir.¹⁵ Türkçenin kullanımı tasavvufta ve fütüvvette uzun süredir devam eden bir alışkanlıktır. XIV. yüzyılda Anadolu'da Türkçenin yönetim dili olarak da kullanıldığını görmekteyiz. Anadolu'da Türkçenin bu kadar gelişim göstermesi, Altın Orda Devleti'nde Moğol seçkinlerinin yerel Kıpçak nüfusuyla evlenip onların dilini ve dinini benimsemesiyle birlikte Türk-İslam kimliğini almış olmalarıyla ilgilidir.¹⁶ Altın Orda topraklarında bilginlerin ve âlimlerin de Türkçe eserler vermesi Anadolu'yu derin şekilde etkilemiştir. Anadolu ve Altın Orda arasında ticari bağların yanında dilsel, kültürel ve siyasi ilişkiler de oldukça gelişmişti. Kıpçak asıllı olan Mısır Memluk hükümdarları Araplara Türkçe öğretmek için Türkçe-Arapça sözlükler hazırlamıştır. Mısır'da hazırlanan bazı Kıpçakça eserlerin Anadolu'ya yazarlar tarafından hazırlandığına dikkat çeken Peacock, Altın Orda-Anadolu ve Mısır arasındaki dil kültür birliğinin altını çizmiştir.¹⁷

Peacock, yerel dinî edebiyat başlığı altında Moğol yönetiminin etkili olduğu dönemde Anadolu'da inanç ve inançsızların çatışmasını içeren yeni bir dinî atmosferin oluştuğu konusuna değinmektedir. Camilerde, medreselerde ve mezarlıklarda bu dinî fanatizmin vaizler ile körüklendiğinden bahsetmektedir.¹⁸ Bu dinî fanatizm yerel dinî bir edebiyatın ortaya çıkmasına da zemin hazırladı. Kitabın son alt başlığı, kıyamet düşüncesi ve siyasi elitler arasındaki bağlantıyı incelemektedir. XIV. yüzyılda Moğol istilasının ortaya çıkardığı kaos ortamı, veba gibi salgın hastalıkların insanlar üzerinde yarattığı korku ve üzüntü kıyamet kopacağına dair düşüncenin gittikçe güç kazanmasına sebebiyet verdi. Kıyamet teması bu zamanın dinî ve edebî eserlerinde sıklıkla yer buldu. Yazar, Anadolu'daki veba salgınıyla lüks el yazmalarının üretimini düşmesinin, muhtemelen Türk edebiyatının yükselişine neden olduğu düşüncesini ortaya atmaktadır. Mehdi düşüncesinin kaynağını inceleyen yazar, özellikle

⁹ Peacock, *age*, s. 96.

¹⁰ Peacock, *age*, s. 119.

¹¹ Peacock, *age*, s. 120-124.

¹² Peacock, *age*, s. 118.

¹³ Peacock, *age*, s. 136.

¹⁴ Peacock, *age*, s. 137-138.

¹⁵ Peacock, *age*, s. 162-163.

¹⁶ Peacock, *age*, s. 179.

¹⁷ Peacock, *age*, s. 185.

¹⁸ Peacock, *age*, s. 190-191.

mehdizm ve isyan bağlantısını da ayrı bir başlık altında ele almaktadır. Babaî isyanından başlayarak Anadolu'da bu dönemde çıkan isyanların mehdizm ile olan bağlantısını tartışmaktadır.¹⁹

İncelediğimiz eser geniş ve faydalı bir kaynakça içermektedir. Bu bakımdan Moğol yönetimi altındaki Anadolu'nun kültür tarihi üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için örnek teşkil edebilecek nitelikte. Eserde çeşitli kütüphanelerde muhafaza edilen el yazması eserlerin fotoğraflarına da yer verilmiş. Fakat Peacock, ortaya attığı tezlerin siyasi, askerî ve iktisadi temellerine değinmediği ve sadece kültürel boyutunu aktardığı için kitap bu noktada eksik kalmaktadır. Örnek vermemiz gerekirse, Peacock, dinî fanatizmin gittikçe arttığı üzerinde dururken bu dinî fanatizmin Moğol yönetiminin Anadolu'da uyguladığı gayrimüslim yanlısı politikalarından kaynaklandığına değinmemektedir. Moğol istilalarının ortaya çıkardığı toprak sisteminin çöküşü ile özellikle Türkmen halkın yaşadığı iktisadi, sosyal sıkıntılardan ise hemen hemen hiç bahsetmemektedir. Bu eksiklikleri bakımından eser sadece kültür tarihi üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar için yardımcı olabilecek niteliktedir. Yine de söz konusu eser, XIV. yüzyılda Anadolu'da gelişmeye başlayan yerel edebiyata ve Türk dilinin yazılı eserlerde kullanımına dikkat çekmesi bakımından kıymet arz etmektedir.

KAYNAKÇA

İBN-İ BİBÎ, *El-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014.

KERİMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011.

SÜMER, Faruk, *Anadolu'da Moğollar*, SAD I, Ankara, 1969.

TOGAN, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

¹⁹ Peacock, *age*, s. 237-241.